

Filip Čuček

Vpisal se je med Nemce, dasiravno komaj za silo nemško tolče

Občevalni jezik kot element manipulacije v popisih prebivalstva 1880–1910 na Spodnjem Štajerskem

Čuček Filip, dr., Koroška 158, SI - 2000 Maribor

323.1(497.4)(=163.6:=112.2) "18/19"
314(497.4) (=163.6:=112.2) "18/19"
94(497.4)(=163.6:=112.2) "18/19"

VPISAL SE JE MED NEMCE, DASIRAVNO KOMAJ
ZA SILO NEMŠKO TOLČE
*Občevalni jezik kot element manipulacije v popisih
prebivalstva 1880-1910 na Spodnjem Štajerskem*

Avtor je predvsem na podlagi časopisnega gradiva analiziral popise prebivalstva med leti 1880 in 1910 na Spodnjem Štajerskem. Skušal jih je prikazati skozi prizmo manipulacij, ki so bile element (pre)moči nemške strani. V času napetih nacionalnih odnosov je predstavljala rubrika občevalni jezik velik vir za (navidezno) množitev nemštva v avstrijski polovici monarhije. Nemška stran je poskušala prikazati (predvsem) spodnještajerska mesta kot starodavne nemške »trdnjave«, medtem ko so se Slovenci temu upirali in vztrajali na objektivnejši sliki. Na statistično »množitev« nemške strani na Spodnjem Štajerskem so pogosto vplivale tudi trenutne lokalne politične razmere, kjer so Nemci z osvojitvijo občinske uprave ali z gospodarsko premočjo vplivali na rezultate popisov prebivalstva (najočitneje pri zadnjem popisu leta 1910).

Ključne besede: Spodnja Štajerska, avstrijski popisi prebivalstva (1880, 1890, 1900 in 1910), občevalni jezik, nacionalni boji, politična zgodovina.

Čuček Filip, PhD., Koroška 158, SI - 2000 Maribor

323.1(497.4)(=163.6:=112.2) »18/19«
314(497.4) (=163.6:=112.2) »18/19«
94(497.4)(=163.6:=112.2) »18/19«

HE DECLARED HIMSELF A GERMAN,
ALTHOUGH HE HARDLY SPOKE ANY GERMAN
*Language of communication as an element of
manipulation in censuses 1880-1910 in Lower Styria*

The author used newspaper reports to analyze censuses in Lower Styria between 1880 and 1910. He tried to present them in the light of the manipulations that were used in the interests of German (super)power. At the time of tense national relations the category language of communication served as a major source of an (apparent) rise in the numbers claiming German nationality in the Austrian half of the monarchy. The German side tried to present the towns (particularly) in Lower Styria as age-old German "fortresses", while the Slovenes opposed that and insisted on a more objective picture. The statistical "growth" in the German population in Lower Styria was often affected by the political situation at the local level, where Germans could exert influence on census results by taking over municipal administration or by economic superiority (most apparently so at the last census in 1910).

Key words: Lower Styria, Austrian census (1880, 1890, 1900 and 1910), language of communication, national struggles, political history.

Potem ko je bil na mednarodnem statističnem kongresu leta 1872 v Petersburgu sprejet program za ljudska štetja, je tudi v dvojno monarhijo počasi pricurljala ideja o vpeljavi nove rubrike. Že v štetjih leta 1857 in 1869 so poskušali določiti narodnostni princip v Avstriji, toda na podlagi ocen uradov (in ne zavesti prebivalstva) glede jezikovne pripadnosti (kot zunanega vidika narodnosti) je bilo nemogoče podati realno sliko. Toda, če so se od 50-ih let 19. stoletja obotavljali vpeljati nov dejavnik, s katerim bi lahko (le) ocenjevali narodnostni vidik, je vprašanje, ki ga je sprožil petersburški kongres, povzročalo številne polemike že za časa nemškoliberalne (Auersperg-Lasserjeve) vlade v Avstriji. Če se je translitvanska polovica monarhije odločila uvesti tudi »materinski jezik«, pa je avstrijska polovica (tedaj pod Taaffejem) določila rubriko »občevalni jezik« v popise prebivalstva in s tem povzročila veliko politizacijo (sicer nedolžnih) ljudskih štetij.¹

Nova rubrika seveda ni bila primerna za določanje dejanske (nacionalne) strukture, še sploh na jezikovno mešanih območjih. Občevalni jezik je vlada sprejela v času, ko je mednacionalna sprava postajala vedno bolj nemogoča. Nacionalna polarizacija (in diferenciacija) je povzročila, da je občevalni jezik postal sredstvo manipulacije, ki ga je izkoriščal (predvsem) gospodarsko močnejši element (na Spodnjem Štajerskem nemški liberalci). Po nastopu Taaffeja so se začeli nacionalni odnosi med Nemci in Slovenci vse bolj zaostrovati. Krepitev nacionalnih idej je prinesla tudi na Spodnjem Štajerskem ostro ločnico, ko dve nasprotujoči si politični usmeritvi nista več našli skupnega jezika ne v političnem in tudi ne v vsakdanjem življenju. Prepada je postajal vedno bolj nepremostljiv, oboji so za doseg lastnih ciljev uporabljali najrazličnejše metode in skušali preko medijev vplivati na ostalo prebivalstvo.

Dejstvo, da je na Spodnjem Štajerskem večinsko mestno prebivalstvo nemško, podeželsko pa slovensko, je potrdilo že prvo štetje prebivalstva po občevalnem jeziku leta 1880. Stara struktura prebivalstva je bila dejansko takšna, čeprav je bilo štetje zaradi nove rubrike kljub vsemu varljivo. Marsikdo je namreč vpisal nemščino, čeprav je uporabljal

v vsakdanjiku slovenščino. K temu je v letih nacionalne diferenciacije pripomogla propaganda, ki jo je nemška stran mnogo bolj krojila sebi v prid, pa tudi nepoznavanje dejanskih razmer. Uradno statistiko je s to rubriko »nadzirale« v spodnještajerskih mestih, ki so imele povsem nemški značaj, močnejši nemški element. Štetja niso podajala trenutnega stanja, ker je marsikdo podlegel lokalnemu nemškemu pritisku in se pri ljudskih štetjih priznaval k nemštvu. Tako so bili rezultati bolj posledica statistične kot pa realne asimilacije. Štetja po občevalnem jeziku so nagibala tehtnico pač v korist privilegiranih jezikovnih skupin, kar so Nemci na Spodnjem Štajerskem dejansko bili.² Celje, ki je imelo še sredi 19. stoletja bolj slovenski značaj, so Nemci že sredi 70-ih let označevali za »pranemško« mesto.³ Kljub temu so bile razmere v Celju v začetku 80-ih let boljše kot drugje na Spodnjem Štajerskem, kjer je slovensko meščanstvo moralo v slabih razmerah začeti s političnim bojem.

Slovensko časopisje je prebivalstvo ves december⁴ vestno opozarjalo in svarilo, da naj bo pri popisu zelo previdno in da naj »vsak v svojem krogu ljudi poduči, da svojo slovensko narodnost vpišejo, če tudi včasih še drug jezik govore v hiši«.⁵

V mestni občini Maribor je z vsemi mestnimi okrožji po popisu živelo skupaj z aktivnim vojaštvom 17.628 ljudi. Od tega je bilo tistih, ki so v rubriko občevalni jezik vpisali nemščino, 13.517. Slovenščino je navedlo 2431 oseb. Rubrika občevalni jezik očitno ni bila stoodstotno izpolnjena, ker je bila vsota s tistimi, ki so navedli tretji jezik, manjša od števila mestnih prebivalcev. Po statistiki je bilo v mestu razmerje med nemškim in slovenskim jezikom 76 % proti skromnim 13 %. Celje, ki je bilo s predmestji več kot trikrat manjše, je premoglo 5393 ljudi. 3301 prebivalec je navedel nemški jezik, 1872 pa se jih je odločilo za slovenski jezik. Odstotkovno razmerje v drugem največjem

¹ Vlado Valenčič, *Etnična struktura ljubljanskega prebivalstva po ljudskem štetju 1880*, *Zgodovinski časopis* (ZČ), 1974/3-4, 287-294.

² Janez Cvirn, *Nemci na Slovenskem (1848-1941)*, v: »Nemci« na Slovenskem 1941-1955, Ljubljana, 2002, str. 105; prim.: Fran Zwitter, *Nemci na Slovenskem*, Sodobnost, 1938, str. 483-495; Andrej Studen, *Zapleti okrog občevalnega jezika*, v: *Slovenska kronika XIX. stoletja, 1861-1883*, Nova revija, Ljubljana, 2003, str. 351-352.

³ Janez Cvirn, *Trdnjavski trikotnik. Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861-1914)*, Založba Obzorja, Maribor, 1997, str. 9-12.

⁴ Npr. *Slovenski narod* (SN), 12. 12. 1880, 30. 12. 1880.

⁵ SN, 5. 12. 1880.

spodnještajerskem mestu je bilo 60 : 34 v korist Nemcev, na Ptujju pa 64 : 20, prav tako v nemško korist. Od 4257 prebivalcev Ptujja jih je namreč 2729 izbralo nemški jezik, le 899 pa slovenščino.⁶ Iz statistike lahko razberemo, da je po občevalnem jeziku največji odstotek Nemcev živel v Mariboru, nato je sledil Ptuj z dobrimi 10 % manj, najmanj Nemcev pa je bilo v Celju (60 %). Vendar pa nacionalne strukture nikakor ne gre enačiti s statističnimi rezultati, ker je bilo na prelomu stoletja opravljenih nekaj analiz prebivalstva omenjenih mest. Robert Pfaundler je ugotovil, da je med prebivalci mesta Maribor več takih, ki so se rodili na slovenskem jezikovnem ozemlju (55 %). V Celju naj bi bilo odstotkovno razmerje 70 : 30 v slovensko korist, na Ptujju pa 60 : 40, prav tako v prid Slovencem. Z analizo pramateriala istega ljudskega štetja leta 1900 je do podobnih rezultatov prišel tudi Janko Mačkovšek, ki je ugotovil, da je imelo domovinsko pravico v občinah slovenskih političnih okrajev 71 % mariborskega, 69 % celjskega in 63 % ptujškega prebivalstva.⁷

Po popisu je Slovenski narod resignirano ugotavljal, da so rezultati porazni, ker da je »mnogoteri hišni posestnik ali družinski oče mislil, da se v dotičnej rubriki samo vpraša, ali on zna nemški

ali ne zna in je vpisal sebe in otroke mej Nemce, dasiravno poslednji ne znajo niti besedice nemškega, a on komaj malo za silo nemško tolče«. Prav tako so pod rubriko občevalni jezik med Nemce vpisali svoje posle nemški obrtniki, med njimi pa so se znašli celo kakšni narodnjaki, ki so bili »nevprašani mej Nemce vpisani«. Tako je časnik pozival, da je potrebno stvar pretresti in upoštevati napake ter opozarjal »prijatelje slovenske stvari, katerim je za to, da se vsak naš domačin k svojemu narodu prišteva, naj vse nepravilnosti in nezakovitosti, ki so se tu ali tam pri popisovanju godile, na dotično mesto naznanijo, da se popravijo«. ⁸ Toda, kljub temu da so spodnještajerski liberalci vsako priložnost izkoristili za navidezno množitev nemštva, do ukrepov ni prišlo, čeprav je vlada poudarjala svoje nadstrankarstvo in politično nepristranskost. O relevantnosti štetja po občevalnem jeziku pa je dovolj zgovorno pričala šolska statistika v Ljutomeru, češ da ni nobenega učenca z nemškim maternim jezikom, medtem ko je trg po popisu imel dobrih 40 % prebivalstva z nemškim občevalnim jezikom.⁹

V ocenjevanju popisa prebivalstva je *Cillier Zeitung* menil, da se v Celju med meščani in uradniki ne da naštetih niti petdeset Slovencev, »četudi bi jih iskali z Diogenovo svetilko«, v bistvu pa je ponavljal ugotovitev neznanega dopisnika *Slovenskega naroda*, ki je leta 1874 resignirano zapisal, da je v Celju, čisto slovenskem mestu, »narodnjakov tako malo, da jih lahko preštejemo na prstih«. Toda neugodna socialna struktura slovenskega prebivalstva v mestu se je pričela v začetku 80-ih let izboljševati.¹⁰ Tudi v Mariboru, kjer je mariborski slovenski časnik ocenjeval, da je v mestu okrog 9000 Slovencev in 8000 Nemcev, medtem ko je bila okolica mest večinoma slovenska. V celjski okolici je tako med približno 2500 prebivalci živelo le slabih 120 Nemcev.¹¹

Kljub temu da Nemci po štetju (in v novi vladi) niso bili ogroženi (obdržali so močne pozicije v mestih, v okrajni politiki, v sodstvu in sploh v

⁶ *Special-Orts-Repertorium von Steiermark*, herausgegeben von k. k. statistischen Central-Commission, Wien 1883, str. 1; 200.

⁷ Cvirn, *Nemci na Slovenskem*, str. 104–105; Arnold Suppan, *Slowenen und Deutsche in Krain, der Untersteiermark und in Slowenien in den Volkszählungen von 1880, 1910, 1921 und 1931*, v: *Geschichte der Deutschen im Bereich des heutigen Slowenien 1848–1941* (herausgegeben von Helmut Rumpel, Arnold Suppan), Verlag für Geschichte und Politik Wien, R. Oldenbourg Verlag München, 1988, str. 314; o etnični strukturi spodnještajerskih mest glej: Janez Cvirn, Andrej Studen, *Etnična (nacionalna) struktura mest na Spodnjem Štajerskem (1880–1910)*, v: *Zbornik radova prvog i drugog međunarodnog seminara zajednice Nijemaca Hrvatske – Zagreb* (uredila Nives Rittig-Beljak), Varaždin: Tiskara Varteks; Zagreb: Zajednica Nijemaca u Hrvatskoj, 2002, str. 115–123; prim.: Vasilij Melik, *O razvoju slovenske nacionalno-politične zavesti 1861–1918*, ZČ, 1970/1-2, str. 45–46; Matjaž Klemenčič, *Germanizacijski procesi na Štajerskem od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne*, Časopis za zgodovino in narodopisje (ČZN), 1979/1-2, str. 351–369; Fran Zwitter, *Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni*, Učiteljska tiskarna v Ljubljani, Ljubljana, 1936, str. 63; Fran Zwitter, *Prva štajerska narodnostna statistika*, ČZN, 1937/1-4, str. 193; Emil Brix, *Številčna navzočnost nemštva v južnoslovanskih kronovinah Cislitvanije med leti 1848 do 1918*, ZČ, 1987/2, str. 297–307 (Brix sicer navaja po popisu leta 1880 75 % nemškega prebivalstva za Ptuj in 64 % za Celje).

⁸ SN, 6. 1. 1881.

⁹ Klemenčič, *Germanizacijski procesi*, str. 366.

¹⁰ Janez Cvirn, *Urbanizacija ter njeni vplivi na socialno in nacionalno strukturo Celja (1867–1914)*, v: *Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci, Rogaška Slatina, Maribor, 1993*, str. 303; prim.: Janez Cvirn, *Kri v luft! Čreve na plot! Oris družabnega življenja v Celju na prelomu stoletja*, Novi tednik – Radio Celje, Celje, 1990, str. 16.

¹¹ Slovenski gospodar (SGp), 17. 2. 1881.

javnem življenju), so se razmere po koncesijah Čehom in Slovencem na Kranjskem pričele zaostrovati (nemški ustavoverci so leta 1880 proti »slavicizaciji« monarhije in za ohranitev svojega »starega« posestnega stanja¹² na Dunaju ustanovili nacionalno naravnano društvo *Deutscher Schulverein*,¹³ proti njihovi asimilacijski organizaciji pa so tudi nenemški narodi aktivirali svoja društva (Slovenci *Ciril-Metodovo družbo* leta 1885)).¹⁴

Taafejeva vlada je vnesla v nacionalne odnose precejšnjo dinamiko. Nemci, ki so upali, da bo vlada čimprej padla, so se vse bolj radikalizirali. Slovenci, ki so se v spremenjenih političnih razmerah v Avstriji otresli vladnega pritiska in protislovensko naravnane uradništva pod vladno direktivo, so se začeli politično organizirati. Nemštvo so potisnili v defenzivo, zaustavili nemški prodor na

podeželje in omejili nemško politiko na mesta in nekatere trge.¹⁵ Svoje sile so Slovenci skoncentrirali zlasti pred Celjem, kjer se je po prihodu Josipa Serneca slovenska stran počasi, toda vztrajno krepila.

Radikalizacija (predvsem) nemške politike, ki jo je prinesla Taafejeva vlada, se je seveda čutila tudi pri popisih prebivalstva (pri rubriki občevalni jezik). Že naslednje štetje leta 1890 je bilo mnogo bolj politično »obremenjeno« kot prvo, ko so se mnogi še »lovili« okrog nove kategorije. Spodnještajerski Slovenci so se predobro zavedali dejstva, da morajo pokazati svojo »prisotnost«. Zato so se še posebej pripravili na novi popis, pred katerim je slovensko časopisje vestno pozivalo rojake k trezni presoji.¹⁶ Še posebej se je posvetilo rubriki *Umgangssprache*, ki je predstavljala največji problem in povzročila, da je število Nemcev v Avstriji »naraslo«, medtem ko je bila dejanska slika povsem drugačna. »Ne poizvemo torej najprvle, koliko Nemcev ali Slovencev na primer v deželi Štajarski prebiva, ampak koliko ljudi tukaj navadno govori nemški ali slovenski (*Umgangssprache*). To pa je velik razloček in sedaj slabo za nas Slovence, kajti naši slovenski odpadniki, tudi nemškutarji imenovani, gorijo za nemški '*Umgangssprache*' ali 'občevalni jezik'. Zato so pri zadnjem štetju trumoma lomastili med Nemce in tako hipoma število Nemcev, vsaj na papirji, znatno pomnožili, Slovencev pa skrčili.« Štetje je navidezno kazalo, da se število Slovencev na Spodnjem Štajerskem manjša in bilo odličen pripomoček tistih, ki so želeli Spodnjo Štajersko »videti« nemško. Zato ni bilo nič čudnega, če je slovenska politika poskušala na vsak način preprečiti ob že itak »napačno« postavljeni rubriki dodatne malverzacije, še posebej pa je opozarjala na vestno izpolnitev dotične rubrike. »Vsak priden Slovenec naj torej zapiše ali sam v naglasnico (*Anzeigezettel*) ali izpove pred štetnim komisarjem v zapisnik (*Aufnahmebogen*) kot svoj 'občevalni jezik' ljubo slovensko materinščino. /.../ Na dalje naj pazi vsak v svojem obližji strogo, kako se bode vršilo kje ljudsko štetje. Vsako pomoto, slehernega človeka, ki bi prave Slovence nagovarjal, zapeljeval, podmitaval, strahoval in silil, izneveriti se slovenstvu in vpisati se med one, kojim je nemščina 'občevalni jezik', treba takoj naznaniti

¹² Spodnještajersko nemško časopisje je od začetka 80-ih let poudarjalo, da so spodnještajerska mesta starodavna nemška mesta. Celjska *Deutsche Wacht* je denimo še najbolj ognjevitno zagovarjala navedeno stališče (Cilli ist eine urdeutsche Stadt), ki so ga utemeljili nemški kolonisti na ruševinah nemške Celeie in ki je vse do konca sedemdesetih let, ko se ob podpori vlade začne načrtna slovenizacija, obvarovalo svoj nemški karakter. Zato je list menil, da je potrebno brniti starodavno nemško posestno stanje (*Besitzstand*), saj da ne gre brez boja izgubljati pozicij (*Grund und Boden*), ki so jih priborili predniki. Toda spodnještajersko nemštvo se ni zavedalo gospodarskih in socialnih sprememb, ki so prebudile »nezgodovinske narode«, in je videlo v krepitvi slovenske narodne zavesti slovenizacijo nemškega prebivalstva, vse skupaj pa postavljalo ob bok razmeram na Češkem, ki da jim Slovenci sledijo. Janez Cvirn, *Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861–1907*, Zbirka Zgodovinskega časopisa, 5, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, 1988, str. 5.

¹³ Več o tem glej: Pieter M. Judson, *Exclusive Revolutionaries. Liberal Politics, Social Experience and National Identity in the Austrian Empire, 1848–1914*, The University of Michigan Press, Michigan, 1996, str. 207–218; Werner Drobiesch, *Deutscher Schulverein*, ZČ, 1992/2, str. 187–196; prim.: Andrej Vovko, *Delovanje društva Südmärk na Slovenskem Štajerskem do leta 1914*, v: Zbornik Janka Pleterškega, založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana, 2003, str. 230–231. Nemški *Schulverein* je predstavljal kontinuiteto že poprej ustanovljenih nemških obrambnih organizacij. Prim.: Ernst Bruckmüller, *Sozialgeschichte Österreichs*, Herold Verlag, Wien, München, 1985, str. 419; Andrej Vovko, *Nemška šolska organizacija Deutscher Schulverein*, v: Slovenska kronika XIX. stoletja, 1861–1883, str. 340–341.

¹⁴ Prim.: Andrej Vovko, *Mal položi dar... portret slovenske narodnoobrambne organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda 1885–1918*, Slovenska matica, Ljubljana, 1994, str. 21–24; 27–28; 35–39; Andrej Vovko, *Podružnice »Družbe sv. Cirila in Metoda« na Štajerskem, ustanovljene do leta 1907*, ČZN, 1980/2, str. 352; Andrej Vovko, *Družba sv. Cirila in Metoda*, v: Slovenska kronika XIX. stoletja, 1884–1899, str. 37–39.

¹⁵ Janez Cvirn, *Politične razmere na Štajerskem v času vlade grofa Taafeja (1879–1893)*, ČZN, 2002/1, str. 9.

¹⁶ SGP, 12. 12. 1890; *Süddeutsche Post* (SP), 3. 12., 13. 12. 1890.

Avstrijski ministrski predsednik v letih 1879–93, grof Eduard Taaffe. Zgodovinski arhiv Celje, Zbirka upodobitev osebnosti.

dotičnemu okrajnemu glavarstvu.«¹⁷ Nemško časopisje je slovenske pozive seveda tolmačilo po svoje in jih prikazovalo kot prepričevanje oziroma pritisk slovenske strani, češ da bodo »slovenski« vpisi pod rubriko »občevalni jezik« vnašali zgolj nepravilnosti v že tako načeto nemško posestno stanje na Spodnjem Štajerskem.¹⁸ Dejanski rezultati štetja so slovensko časopisje seveda razočarali, zato je kritiziralo in ocenjevalo stanje, češ da je rubrika *Umgangssprache* ponovno »poskrbela« za napačni prikaz prebivalstvenega razmerja¹⁹ in da »števeni rezultati nima jo ne v znanstvenem, ne v praktičnem oziru one vrednosti, katero naj bi imeli po namenu postave«.²⁰

Nacionalno naravnana politika je v desetletju pripeljala do tega, da so nemške obrambne organizacije vplivale na končne rezultate. Če je štetje leta 1880 po občevalnem jeziku pokazalo 11 % Nemcev in 89 % Slovencev na Spodnjem Štajerskem, je delež slovenskega prebivalstva po naslednjem štetju nazadoval v skoraj vseh okrajih. V Mariboru se je

razmerje glede nacionalne pripadnosti, kot ga je kazala uradna statistika po občevalnem jeziku, v desetih letih spremenilo. K Nemcem se je prištevalo že 80 % prebivalcev, Slovenci so imeli le še 13 % med 19.898 ljudmi, ki so živeli v širšem mestu. Tudi v ostalih dveh mestih se je razmerje dvignilo na račun Nemcev. Celjskih Nemcev je bilo že 71 %, Slovencev pa 25 % med 6264 prebivalci, kolikor jih navaja statistika. V Ptujju je živelo 67 % Nemcev in le 16 % Slovencev od 3924 prebivalcev mesta.²¹ Na Spodnjem Štajerskem se je po rezultatih štetja delež Slovencev v desetletju zmanjšal z 89 na 88 %. Če je imelo leta 1880 18 občin nemško večino, je bilo leta 1890 takih že 22.²² Največji padec slovenskega občevalnega jezika je bil viden seveda tam, kjer je bila organizacija nemške strani pred popisom najizrazitejša. V Celju je tako delež prebivalcev s slovenskim občevalnim jezikom padel za 10 %, kar je bila glavna zasluga celjskega *Nemškega društva*,

¹⁷ SGp, 25. 12. 1890; prim.: SN, 27. 12. 1890.

¹⁸ Deutsche Wacht (DW), 25. 12. 1890.

¹⁹ SN, 10. 1. 1891.

²⁰ Slovenec (S), 17. 1. 1891.

²¹ Special Orts-Repertorium von Steiermark, herausgegeben von k. k. statistischen Central-Commission, Wien 1893, str. 1, 2.

²² Melik, O razvoju slovenske nacionalno-politične zavesti, str. 45; prim.: Klemenčič, Germanizacijski procesi, str. 352–353; 356.

Kazalo zbranih naznanilnic

za ljudstveni popis

dné 31. decembra 1880 v krajih, za katere pozvedba stanovalnih razmerov
ni propisana

(Spisuje ga hišni lastnik ali njegov namestnik.)

P o u k.

- a) Hišni lastnik ali njegov namestnik naj na odkazanih mu naznanilnicah predno jih razdeli, napiše hišno in staniščno številko. Hišne številke, katere se rabijo v napovedi (fasiji) za davek od hišne najemščine, naj se ohranijo tudi tukaj. Ako v katerem kraju ni davka od hišne najemščine, naj se ohrani tista vrsta, po kateri so se doslej zaporedoma štela stanišča. Ako bi tega še ne bilo, oštevilijo se stanišča pri tleh začeni notri do najvišjega nadstropja zapored po številni vrsti.
- b) Hišni lastnik ali njegov namestnik naj razdeli naznanilce in pouk II dné 29. decembra 1880 med vse stanovalne stranke v hiši.
- c) Če hišni lastnik ali njegov namestnik sam v hiši stanuje, naj napolni naznanilnico tudi za se.
- d) Ako kaka stanovalna stranka obseza toliko oseb, katere je popisati, da ne zadostuje ena naznanilnica, rabiti je 2, ako treba tudi več, daje jih hišni lastnik ali njegov namestnik. V tem slučaju je v rubriki „Opomnja“ obrazca IV b omeniti, koliko naznanilnic se je pri vsaki taki stanovalni stranki napolnilo.
- e) Pobiraje naznanilnice, kar naj stori dné 3. januarja 1881, naj se hišni lastnik prepriča, ali so vse stanovalne stranke naznanilnice do dobrega napolnile in podpisale.
- f) Zbrane naznanilnice se sešijejo, v pričujočem kazalu po staniščnih številkah omenijo ter oddadó dné 4. januarja 1881 s potrdilom pristavljenim na konci naslednje razkaznice, privedši datum in podpis, da se ni izpustila nobena stanovalna stranka.
- g) Ako bi v katerem stanišči dné 31. decembra 1880 nihče ne stanoval, ali pa samo dejansko vojaštvo, katerega ne popisujejo nevojaški organi, treba je to izrečno povedati v kazalu. Tudi naj se in to v rubriki: „Opomnja“ omeni, če katera stranka noče prevzeti naznanilnic, ali pa ne odda o pravem času napolnjenih naznanilnic. Ako bi pri kateri naznanilnici opazil kaj neresničnega, naj hišni lastnik tudi to v rubriki „Opomnja“ pričujočega kazala kratkoma omeni.
- h) Pobiraje naznanilnice naj se hišni lastnik ali njegov namestnik prepriča, ali so se za moške osebe rojene v letih 1861 do vštevši 1871, za katere je po §^{ta} 19 propisa o ljudstvenem popisu prinesli izpiske iz rojstvenih knjig ali poverjene prepise rojstvenih listov, té listine prišile naznanilnicam.

Navodila za popis prebivalstva leta 1880.

ki je pred štetjem od vseh Celjanov zahtevalo, da v rubriko »občevalni jezik« vpišejo »deutsch«.²³

Celjski Nemci torej niso sedeli križem rok, pač pa so z vsemi sredstvi poskušali (navidezno) pomnožiti število nemških prebivalcev v mestu. Proti njihovemu početu se je po štetju pritožil pravnik Jakob Deljan, ki da je bil določen »in der Statistik wenigstens die Zahl der Deutschen zu vermehren«. Njegovo pritožbo v zadevi Josef Simonitsch, ki da je vpisal svoje slovenske podnajemnike med Nemce, je celjski mestni zastop sprva zavrnil, po pritožbi na graško namestništvo pa jo je Neckermann upošteval. Slovensko časopisje ni skrivalo razburjenja. »Wenn man nur erwägt, dass man sogar einen slowenischen Juristen in dieser Weise zur deutschen Umgangssprache pressen wollte, was muss erst alles bei minder Gebildeten, oder solchen Leuten geschehen sein, welche in irgend einer abhängigen Stellung von Deutschen leben.«²⁴ Dejansko stanje štetja po občevalnem jeziku pa so izkazovale šolske statistike. V primeru za Šoštanj je jasno razvidno, da je bilo leta 1890 v trgu le 15 šoloobveznih otrok z nemškim maternim jezikom, medtem ko je bilo »nemškega« prebivalstva po popisu skoraj polovica.²⁵

Rubrika občevalni jezik je postajala od štetja do štetja vse pomembnejša. Pritiski (nemške) strani so se na prelomu stoletja že očitno kazali v vsakdanjem življenju. Slovenska stran je prebivalstvo vestno opozarjala na pasti »občevalnega jezika«. »Ako ste v službi, vedite, da gospodar ne sme vpisati brez vašega dovoljenja in znanja občevalnega jezika, kakor bi se njemu zdelo. Zahtevajte odločno, da vpiše Vaš slovenski materin jezik kot Vaš glavni in prvi občevalni jezik.«²⁶ Na drugi strani je nemško časopisje opozarjalo in svarilo pred »umetno« krepitvijo Slovencev in na vse kriplje pozivalo spodnještajerske Nemce (in tudi Slovence), naj se ne ozirajo na agitacijo slovenske strani, pač pa naj brez sramu vpišejo nemški občevalni jezik.²⁷ Še več.

Celjska »vahterca« je trobila, češ da je od rezultatov popisa odvisna nadaljnja usoda spodnještajerskih Nemcev in pisala, da je vendar logično, da Slovenci, ki na delovnem mestu uporabljajo nemščino, vpišejo nemški občevalni jezik (čeprav so povsod drugod uporabljali slovenščino).²⁸

Na podlagi tega je nemška stran postopala na izredno zvijačen način. »Od več stranij dobivamo poročila, kako strankarsko so postopali komisariji ljudskega štetja. Nekaterih niso sploh vprašali po občevalnem jeziku. /.../ Po nekod so se godile velike nerednosti od strani nemškutarskih županov in njihovih komisarjev.« Slovensko časopisje je tako opozarjalo na kršitve in pozivalo Slovence, naj vložijo ovadbo na okrajno glavarstvo in zahtevajo ponovni popis. »Vsakega ovadite, ki doma slovenski občevalni jezik rabi, pa je povedal pri štetju nemškega, da bo pošteno kaznovan. Po razsodbi upravnega sodišča velja tisti za Nemca, ki je napovedal nemški jezik za občevalni.«²⁹

Še najbolj vroče pa je bilo vprašanje občevalnega jezika v spodnještajerskih mestih z nemško večino. Posebej na udaru je bilo Celje kot središče slovenske in nemške politike. Mesta ob Savinji, kjer so imeli Slovenci (zaradi premetene politike in dobrega strateškega položaja) največ možnosti za uspeh, Nemci nikakor niso prepuščali naključju, ampak so postopali precej preudarno. Tudi pri popisu prebivalstva so bili izredno prebrisani in povečevali (navidezno) prisotnost nemštva. Ko je mestni magistrat (ta je celo izjavil, »da nikdo ne more dvomiti, da je v mestu Celje samo eden občevalni jezik, in ta je nemški jezik«)³⁰ objavil podatke o prebivalstveni strukturi, slovenske strani ni pustil ravnodušne. Po občevalnem jeziku je nemška stran beležila lepe uspehe. Med 6713 osebami v mestu »bi bilo se število celjskih Nemcev pomnožilo za 575 oseb, število celjskih Slovencev pa zmanjšalo za 126 oseb, kljub temu, da se je število vseh prebivalcev povečalo zgolj za 449 oseb«. Navsezadnje rezultat niti ni presenetil slovenske javnosti, ki je ugotavljala, da »je moralo na stotine slovenskih uslužbencev in uslužbenk kot 'občevalni jezik' upisati nemščino, dasi se vrši v Celju promet prav za prav v slovenščini in bi najzagrizenejši celjski Nemec z nemščino delal

²³ Cvirn, Studen, Etnična (nacionalna) struktura mest, str. 119; Emil Brix, Die Umgangssprachen in Altösterreich zwischen Agitation und Assimilation, Hermann Böhlau Nachf., Wien – Köln – Graz, 1982, str. 155; prim.: Special-Orts-Repertorium von Steiermark, herausgegeben von der k. k. statistischen Central-Commission, Wien, 1893, str. 1.

²⁴ Südsteirische Post (SP), 8. 4. 1891.

²⁵ Klemenčič, Germanizacijski procesi, str. 366.

²⁶ SGp, 27. 12. 1900.

²⁷ Marburger Zeitung (MZ), 15. 12. 1900.

²⁸ DW, 30. 12. 1900.

²⁹ SGp, 17. 1. 1901.

³⁰ SN, 29. 3. 1901.

presneto slabo kupčijo,«³¹ ob tem pa menila, da je pravih Nemcev v mestu pravzaprav bore malo.³² Nemška stran je seveda zavzela povsem nasprotno stališče in se čudila nad pritožbami Slovencev, ki se niso strinjali z rubriko občevalni jezik, češ da kazi realno prebivalstveno strukturo v deželi. Menila je, da so pritožbe slovenske strani povsem neumestne in da je zakon glede občevalnega jezika povsem na mestu (rubriko je seveda povezovala z občevalnim jezikom na delovnem mestu in na ta način ponovno »zmagala«, nasprotovala pa slovenskim zahtevam po izenačitvi občevalnega in maternega jezika, češ da sta to dve povsem različni stvari).³³

Na prelomu stoletja je živelo v Celju 6317 ljudi. Od teh jih je navedlo nemščino kot svoj občevalni jezik skoraj 74 %, slovenščino pa le nekaj manj kot 22 %. V Mariboru, ki je po statistiki imel 24.600 prebivalcev, se jih je nemško opredelilo 78 %, slovenščino je vpisalo dobrih 16 %. Ptuj je imel 4223 prebivalcev. Od teh se jih je nemško opredelilo 69 %, slovensko 13 %. Kot vidimo, se je v Mariboru razmerje za malenkost spremenilo v korist Slovencev, medtem ko se je v Celju in na Ptuj spremenilo na škodo Slovencev.³⁴

Nemški pritisk se je v naslednjih letih samo še stopnjeval. Slovensko časopisje je pozorno bdelo nad aktivnostjo nemške strani, precejšnjo pozornost pa namenjalo Šentilju, kjer da živijo »po zadnjem ljudstvenem štetju l. 1900 /.../ 503 Slovenci in 201 Nemec, torej že skoro 30 %«. Slovenska politika je opozarjala na načrtno akcije nemške strani, ki si je prizadevala priključiti kraje med Mariborom in Šentiljem ter ustvariti neke vrste »nemški most« do največje spodnještajerske nemške »trdnjave«. Še več. Padec Šentilja v nemške roke je predstavljal veliko nevarnost, saj bi se nemško-slovenska jezikovna meja premaknila na jug (proti Mariboru).³⁵ Zmaga nemške strani na občinskih volitvah v začetku leta 1910 je prav zaradi tega povzročala med slovensko javnostjo nemalo skrbi.³⁶ Kljub temu da so v Šentilju našli skoraj 900 oseb s slovenskim

občevalnim jezikom (in dobrih 200 z nemškim),³⁷ je bojazen pred izgubo strateškega kraja ostala tudi po popisu.³⁸

Na drugi strani je celjsko društvo *Naprej* (po pisanju in agitaciji *Slovenskega Branika* ter po češkem vzoru)³⁹ že konec leta 1910 v Celju izvedlo nekakšno »privatno« štetje, kjer je upoštevalo slovenski občevalni jezik podnajemnikov in služinčadi pri nemških družinah ter ugotovilo drugačno strukturo prebivalstva, kot so jo predstavljale uradne statistike.⁴⁰ Nemška »marburgerca« je po popisu pisala o 3340 Slovincih v Mariboru (po uradni statistiki), slovensko časopisje pa trdilo, da se je »vpisalo okoli 12.000 Slovencev pri ljudskem štetju«. Uradna statistika je torej v mestu ob Dravi beležila manjše število Slovencev kot pred desetimi leti (zaradi nemškega pritiska na (predvsem) slovensko delovno silo), slovenska stran pa kljub temu optimistično menila, da »naj nas je na papirju kolikor hoče, mi vemo, da nas je od leta do leta več, da napredujemo, Nemci pa gredo nazaj«. ⁴¹ Prav zaradi tega je slovenska stran pred popisom prebivalstva leta 1910 ponovno opozarjala na mahinacije nemške strani (in na pazljivo izpolnjevanje rubrike občevalni jezik), štetju pa je namenila vso pozornost. Slovensko časopisje je poudarjalo, da naj ljudje pri popisu vpišejo slovenski jezik (torej jezik, ki ga uporabljajo pri občevanju v družini, in ne jezika, ki ga (nekateri) govorijo na delovnem mestu).⁴² Predvsem je opozarjalo slovensko prebivalstvo, da naj nikakor ne nasede števnim komisarjem na deželi in da naj vpiše slovenščino pod občevalni jezik,⁴³ podnajemnike v mestih pa, da naj se ne dajo premotiti od hišnih (nemških) posestnikov (ti so prejeli naznanilne listke in sami vpisovali svoje podnajemnike kot ljudi z nemškim občevalnim jezikom, dejansko pa bi se morali podnajemniki opredeliti in vpisati sami) ter da naj sami vpišejo samo slovenski občevalni jezik, nikakor pa ne tudi nemščine.⁴⁴ Nemško časopisje je nasprotno obto-

³¹ SGp, 11. 4. 1901; Domovina, 12. 4. 1901.

³² SGp, 2. 5. 1901.

³³ DW, 14. 4. 1901.

³⁴ Gemeindelexikon der im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder, IV. Steiermark, herausgegeben von k. k. statistischen Zentralkommission, k. k. Hof und Staatsdruckerei, Wien 1905, str. 2, 4.

³⁵ Slovenski Branik (SB), 1. 4. 1908.

³⁶ SB, 1. 3. 1910.

³⁷ Spezialortsrepertorium von Steiermark, k. und k. Hof und Staatsdruckerei, Wien, 1917, str. 105.

³⁸ Npr. SB, 1. 11. 1913.

³⁹ SB, 1. 6. 1909.

⁴⁰ Cvirn, Studen, Etnična (nacionalna) struktura mest, str. 121; Brix, Die Umgangssprachen, str. 160; prim.: Slovenski Branik, 1. 11. 1910; MZ, 15., 18. 3. 1911.

⁴¹ SGp, 16. 2. 1911.

⁴² SGp, 22. 12. 1910.

⁴³ Straža, 19. 12. 1910.

⁴⁴ SN, 27. 12. 1910.

I. Zaporedna številka Zähl der Personen	II. Name, u. zw. Familienname (Zunahme), Vorname (Zunahme), Abelsprädikat und Abelsrang I m e, in to: rodbinsko ime (priimek), ime (krstno ime), plemiški pridevek in plemstva čin	III. Geschlecht Spol		IV. Geburtsjahr, nach Möglichkeit Monat und Tag Rojstveno leto, ako moči, mesec in dan	V. Geburtsort Rojstveni kraj	VI. Zuständigkeit (Heimatsberechti- gung), Staats- angehörigkeit Pristojnost (domovinstvo), državljanstvo	VII. Glaubensbekenntnis Vera	VIII. Stand Stan	IX. Umgangs- sprache Občevalni jezik
		männlich moški	weiblich ženski						
13	Thapelerhertha	6	6	1865 2/11. 1865	Leidung	Kate- rina Gutla Leidung Katholik	so	Leidung	Leidung
14	Konacius Johann	1	1	1855	Leidung	Leidung	so	so	so
15	Hechma. Anna	1	1	1822	Pöber	Leidung	so	Pöber	Pöber
16		7	8	22. Juli	Münster Leidung	Leidung	so	Leidung	Leidung

Detalji popisnice popisa iz leta 1880 z rubriko o občevalnem jeziku.

ževalo slovensko (klerikalno in liberalno) stran, da si prizadeva za statistično pomnožitev slovenskega prebivalstva, še sploh pa, da je k temu naperjena vsa politična aktivnost (slovenizacija dežele in s tem več slovenskoobčevalnega prebivalstva, delovanje slovenskih duhovnikov, ki da favorizirajo slovensko prebivalstvo ipd.).⁴⁵ Slovenska politika je bila tako »kriva« za neumorno agitacijo glede slovenskega občevalnega jezika (enačenje maternega in občevalnega jezika), nemška stran pa je pozivala svoje (in slovenske) somišljenike k trezni (nemški) presoji (in vpisovanju nemškega občevalnega jezika).⁴⁶

Obojestranska aktivnost pa tudi tokrat ni minila brez nepravilnosti in mahinacij. »Nemci po svojih političnih in napadalnih društvih ter po svojih 'Volksratih' niti posebno tajno niso delali priprav. Povsod so vrinili svoje pristaše za številne komisarje. Taki agitaciji se osrednja vlada ni prav nič upirala, a deželne vlade, ki so v službi raznih 'Volksratov', so te priprave natihoma še podpirale.«⁴⁷ Upad slovenskega prebivalstva je bil vsekakor posledica agresivne nemške politike. Tako je štajerski državnozbornski poslanec Karel Verstovšek sredi januarja leta 1911 vložil interpelacijo v poslanski zbornici, kjer je nemško stran obtoževal načrtne agitacije v jezikovno mešanih okrajih, nemške hišne gospodarje pa načrtnega vpisovanja nemškega občevalnega jezika za svoje stranke.⁴⁸ Spodnještajerski liberalci (poslanci in časopisje) so temu seveda močno nasprotovali.⁴⁹ Za razliko od Maribora pa je celjskemu društvu *Naprej*, ki je poudarjalo, da je občevalni jezik identičen z materinščino, uspelo, da se je delež prebivalcev s slovenskim občevalnim jezikom v Celju povzpел za 8 %.⁵⁰

Maribor je imel tako s predmestji 27.994 prebivalcev, od katerih se jih je 22.653 opredelilo za nemški jezik, 3828 za slovenščino, v odstotkih povedano 80 % za Nemce in slabih 14 % za Slovence. V Celju se je pri 6919 popisanih prebivalcih slabih 67 % odločilo za nemščino, skoraj 30 % pa se jih je prijavilo k slovenskemu jeziku. V Celju se je stanje spremenilo v slovensko korist, medtem ko je

Maribor šel po rezultatih statistike v smeri krepitve nemštva. Ptuj je imel 4631 ljudi. V odstotkih je popis prikazoval nemško stran z nekaj manj kot 80 %, slovenska stran je predstavljala 13 %, kar pomeni, da se je delež tistih, ki so se prijavili k Nemcem, povečal za več kot deset odstotkov, medtem ko je bil delež Slovencev enak kot pri prejšnjem štetju.

Delež prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom je na Spodnjem Štajerskem do prve svetovne vojne upadal. V mestih je to bilo še posebej presenetljivo, saj je največ priseljencev v drugi polovici 19. stoletja prišlo s slovenskega podeželja. V največji meri se je mestno prebivalstvo »ponemčilo« v štajerskem Podravju, medtem ko so bile na Celjskem razmere za Slovence ugodnejše. Ker jezikovne statistike niso bile odraz dejanskega stanja v mestih, ampak odraz politične premoči Nemcev, se je to poznalo pri prikazu jezikovnih razmerij. Še najbolj se je nemška premoč občutila pri popisu prebivalstva leta 1910 v Šoštanju. Ta je sicer še leta 1880 nosil slovensko lice, a je ob spremembi lokalnih (občinskih) oblasti leta 1890 hitro spremenil svoje barve. Pri štetju leta 1900 je slovenska stran ponovno pokazala slovenski značaj trga (zaradi zmage na občinskih volitvah). Toda že naslednje štetje je jasno pokazalo, da je statistična slika v popisih prebivalstva marsikje na jezikovno mešanih območjih odvisna od trenutne (nemške) prevlade. Zaradi slovenske večine skoraj vseh spodnještajerskih trgov so se tako gospodarsko močnejši liberalni Nemci trdno oklepali občevalnega jezika in tako (navidezno) množili število Nemcev na Spodnjem Štajerskem. Če je bilo Nemcev v Šoštanju leta 1900 dobrih 15 %, pa so številni komisarji pri štetju leta 1910, ko je po propadu slovenske usnjarne Ivana Vošnjaka občinsko politiko vodil Hans Woschnagg (nečak slovenskih politikov Vošnjak), našteali kar 70 % Nemcev.⁵¹ K temu so svoje dodale še razne mahinacije, ki jih je bilo od štetja do štetja več. Zaradi splošnega upada slovenskega prebivalstva na Spodnjem Štajerskem (z 89 % leta 1880 na 84 % leta 1910)⁵² je slovenska stran verjetno upala na boljše izide naslednjega popisa prebivalstva leta 1920 v Avstro-Ogrski, do katerega pa nikoli ni prišlo.

⁴⁵ MZ, 29. 12. 1910.

⁴⁶ MZ, 3. 1. 1911; DW, 31. 12. 1910.

⁴⁷ SB, 1. 1. 1911.

⁴⁸ Cvirn, Studen, *Etnična (nacionalna) struktura mest*, str. 121; Brix, *Die Umgangssprachen*, str. 161, 164.

⁴⁹ Prim.: MZ, 15., 18. 3. 1911.

⁵⁰ Cvirn, *Nemci na Slovenskem*, str. 107.

⁵¹ Hansu Woschnaggu je nemška Südmarcha spisala nekrolog ob smrti leta 1911, v katerem se mu je zahvalila za ponemčenje Šoštanja. Več o tem glej v: Cvirn, Studen, *Etnična (nacionalna) struktura mest*, str. 116.

⁵² Cvirn, *Nemci na Slovenskem*, str. 102–107.

Viri in literatura

- Deutsche Wacht
- Domovina
- Marburger Zeitung
- Slovenec
- Slovenski Branik
- Slovenski gospodar
- Slovenski narod
- Straža
- Südsteirische Post

- Gemeindelexikon der im Reichsrath vertretenen Königreiche und Länder, IV. Steiermark, herausgegeben von k. k. statistischen Zentralkommission, k. k. Hof und Staatsdruckerei, Wien 1905.
- Special Orts-Repertorium von Steiermark, herausgegeben von k. k. statistischen Central-Commission, Wien 1893.
- Special-Orts-Repertorium von Steiermark, herausgegeben von k. k. statistischen Central-Commission, Wien 1883.
- Spezialortsrepertorium von Steiermark, k. und k. Hof und Staatsdruckerei, Wien, 1917.

- Andrej Studen, Zapleti okrog občevalnega jezika, v: Slovenska kronika XIX. stoletja, 1861–1883, Nova revija, Ljubljana, 2003.
- Andrej Vovko, Delovanje društva Südmark na Slovenskem Štajerskem do leta 1914, v: Zbornik Janka Pleterskega, založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana, 2003.
- Andrej Vovko, Družba sv. Cirila in Metoda, v: Slovenska kronika XIX. stoletja, 1884–1899, Nova revija, Ljubljana, 2003.
- Andrej Vovko, Mal položi dar..., portret slovenske narodnoobrambne organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda 1885–1918, Slovenska matica, Ljubljana, 1994.
- Andrej Vovko, Nemška šolska organizacija Deutscher Schulverein, v: Slovenska kronika XIX. stoletja, 1861–1883, Nova revija, Ljubljana, 2003.
- Andrej Vovko, Podružnice »Družbe sv. Cirila in Metoda« na Štajerskem, ustanovljene do leta 1907, ČZN, 1980/2.
Arnold Suppan, Slowenen und Deutsche in Krain, der Untersteiermark und in Slowenien in den Volkszählungen von 1880, 1910, 1921 und 1931, v: Geschichte der Deutschen im Bereich des heutigen Slowenien 1848–1941 (herausgegeben von Helmut Rumpler, Arnold Suppan), Verlag für Geschichte und Politik Wien, R. Oldenbourg Verlag München, 1988.
- Emil Brix, Die Umgangssprachen in Altösterreich zwischen Agitation und Assimilation, Hermann Böhlau Nachf., Wien–Köln–Graz, 1982.
- Emil Brix, Številčna navzočnost nemštva v južnoslovanskih kronovinah Cislitvanije med leti 1848 do 1918, ZČ, 1987/2.
- Fran Zwitter, Nemci na Slovenskem, Sodobnost, 1938.
- Fran Zwitter, Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni, Učiteljska tiskarna v Ljubljani, Ljubljana, 1936.
- Fran Zwitter, Prva štajerska narodnostna statistika, ČZN, 1937/1-4.
- Janez Cvirn, Andrej Studen, Etnična (nacionalna) struktura mest na Spodnjem Štajerskem (1880–1910), v: Zbornik radova prvog i drugog međunarodnog seminara zajednice Nijemaca Hrvatske – Zagreb (uredila Nives Rittig-Beljak), Varaždin: Tiskara Varteks; Zagreb: Zajednica Nijemaca u Hrvatskoj, 2002.
- Janez Cvirn, Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861–1907, Zbirka Zgodovinskega časopisa, 5, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, 1988.
- Janez Cvirn, Kri v luft! Čreve na plot! Oris družabnega življenja v Celju na prelomu stoletja, Novi tednik – Radio Celje, Celje, 1990.
- Janez Cvirn, Nemci na Slovenskem (1848–1941), v: »Nemci« na Slovenskem 1941–1955, Ljubljana, 2002.
- Janez Cvirn, Politične razmere na Štajerskem v času vlade grofa Taaffeja (1879–1893), ČZN, 2002/1.
- Janez Cvirn, Trdnjavski trikotnik. Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914), Založba Obzorja, Maribor, 1997.
- Janez Cvirn, Urbanizacija ter njeni vplivi na socialno in nacionalno strukturo Celja (1867–1914), v: Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci, Rogaška Slatina, Maribor, 1993.

- Matjaž Klemenčič, Germanizacijski procesi na Štajerskem od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne, ČZN, 1979/1-2.
- Pieter M. Judson, *Exclusive Revolutionaries. Liberal Politics, Social Experience and National Identity in the Austrian Empire, 1848–1914*, The University of Michigan Press, Michigan, 1996.
- Vasilij Melik, O razvoju slovenske nacionalno-politične zavesti 1861–1918, ZČ, 1970/1-2.
- Vlado Valenčič, Etnična struktura ljubljanskega prebivalstva po ljudskem štetju 1880, ZČ, 1974/3-4.
- Werner Drobosch, Deutscher Schulverein, ZČ, 1992/2.

Zusammenfassung

ER TRUG SICH ALS DEUTSCHER EIN, OBWOHL ER DEUTSCH NUR ZUR NOT RADEBRECHT

Die Umgangssprache als Element der Manipulation bei Volkszählungen in den Jahren 1880 bis 1910 in der Untersteiermark

Nachdem auf dem internationalen Statistik-kongress 1872 in Petersburg ein Programm über Volkszählungen angenommen worden war, erreichte die Idee der Einführung einer neuen Rubrik auch die Doppelmonarchie. Diese neue Rubrik war allerdings für die Bestimmung der tatsächlichen (nationalen) Struktur nicht geeignet, insbesondere nicht in sprachlich gemischten Gebieten.

Bereits die erste Volkszählung nach der Umgangssprache im Jahr 1880 zeigte, dass in der Untersteiermark die Stadtbevölkerung deutsch und die Landbevölkerung mehrheitlich slowenisch war. Die Zählungen gaben nicht die tatsächliche momentane Lage wieder, weil so mancher dem lokalen deutschen Druck unterlag und sich bei Volkszählungen zum Deutschtum bekannte. Daher waren die Resultate mehr eine Folge der statistischen als der realen Assimilation.

Nach der Zählung stellte die Zeitung *Slovenski narod* resigniert fest, dass die Resultate nieder-

schmetternd sind, weil „*manch ein Hausbesitzer oder Familienvater dachte, in der betreffenden Rubrik werde lediglich gefragt, ob er Deutsch kann oder nicht, und er trug sich und seine Kinder als Deutsche ein, obwohl letztere kein einziges Wörtchen Deutsch können, und er selbst Deutsch gerade nur zur Not radebrecht*“.

Die Regierung Taaffe brachte eine beachtliche Dynamik in die nationalen Beziehungen. Bereits die nächste Zählung im Jahr 1890 war politisch viel stärker „belastet“ als die erste Zählung, als viele noch mit der neuen Kategorie „rangen“. Die national orientierte Politik hatte im Laufe eines Jahrzehnts dazu geführt, dass die deutschen nationalen Schutzvereine die Resultate beeinflussten. Während die Zählung 1880 nach der Umgangssprache 11 % Deutsche und 89 % Slowenen in der Untersteiermark ausgewiesen hatte, sank laut der folgenden Zählung der Anteil der slowenischen Bevölkerung in fast allen Bezirken.

Die Rubrik Umgangssprache wurde von Zählung zu Zählung immer wichtiger. Der Druck von deutscher Seite zeigte sich um die Jahrhundertwende schon merkbar im täglichen Leben. Am „heißesten“ war die Frage der Umgangssprache in untersteirischen Städten mit deutscher Mehrheit. Besonders Celje als Zentrum der slowenischen und deutschen Politik stand im Mittelpunkt der Konflikte. Der deutsche Druck nahm in den Folgejahren noch zu und der Anteil der Bevölkerung mit slowenischer Umgangssprache war in der Untersteiermark bis zum Ersten Weltkrieg im Sinken begriffen. Am stärksten bemerkbar war die deutsche Übermacht bei der Volkszählung im Jahr 1910 in Šoštanj. Während es im Jahr 1900 in Šoštanj laut Zählung gut 15 % Deutsche gegeben hatte, zählten die Zählkommissäre im Jahr 1910 – als nach dem Niedergang der slowenischen Lederfabrik von Ivan Vošnjak die Gemeindepolitik von Hans Woschnagg, einem Neffen der slowenischen Politikerfamilie Vošnjak, geleitet wurde – gleich 70 % Deutsche.

Schlagwörter: Untersteiermark, österreichische Volkszählungen (1880, 1890, 1900 und 1910), Umgangssprache, nationaler Kampf, politische Geschichte.